

**RESTAURATIE VAN DE
O.L.V.-HEMELVAARTKERK VERTRIJK**

**RESTAURATIE KERKHOFMUUR
HISTORISCHE SYNTHESE**

ORIGIN ARCHITECTURE & ENGINEERING

30 JUNI 2012

I. INLEIDING

Deze historische synthese is een uittreksel van het bouwhistorisch onderzoek betreffende de kerk van Verrijk opgesteld door Origin en ingediend bij Onroerend Erfgoed binnen het dossier aanvraag materiaaltechnische vooronderzoeken en gedateerd 31 mei 2009.

Deze nota synthetiseert van het uitgebreider bouwhistorisch onderzoek die gegevens die van belang zijn voor het begrip van de bestaande toestand van de kerkhofmuur. Deze gegevens werden aangevuld met bijkomende kritische analyse van de iconografische documenten en het onderzoek van de bestaande toestand.

De inventaris van de baksteenformaten en het vergelijk van de muurdelen met bepaalde baksteenformaten met bepaalde zones uit de geschiedenis en de bouwgeschiedenis van de muur waren bijvoorbeeld erg leerrijk. Verder werden verschillende bouwsporen geïnventariseerd en geïnterpreteerd.

De nota omvat daarom eerst een chronologisch overzicht van de bouwgeschiedenis en daarop een onderzoek van de bouwsporen. Hieraan wordt een grafische synthese van de bouwhistoriek toegevoegd.

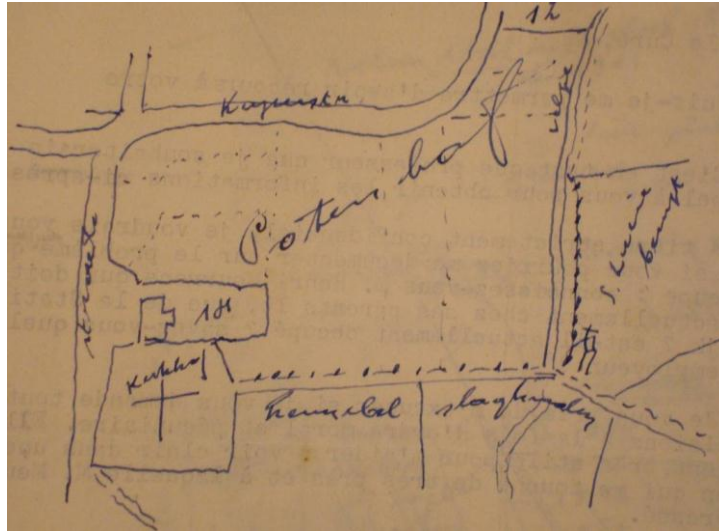
De informatie is net zoals deze voor het bouwhistorisch onderzoek van de kerk, voornamelijk gebaseerd op de notas en geschriften van voormalig pastoor Richard Kempeneers.

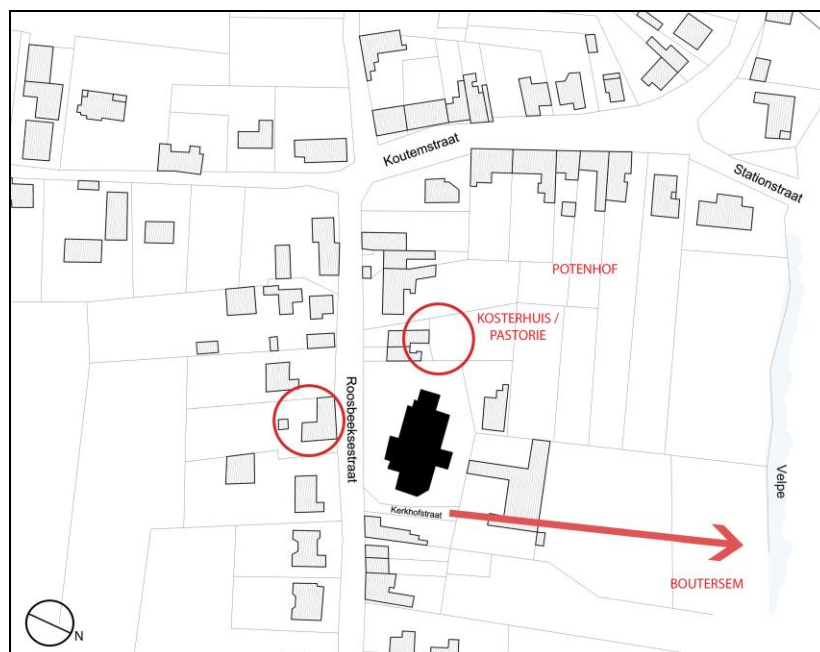
II. CHRONOLOGISCH OVERZICHT

1315

Tijdens de pestgolven van 1315 en 1362 stierf een procentueel groot aantal inwoners. Omdat het kerkhof te klein werd ging men over tot het aanleggen van een eenmalige begraafplaats ten westen van het huidige Kerkhofstraatje dat van de Velpe tot aan de Roosbeekstraat reikte. Dit terrein droeg voor 1500 de naam het "Potenhof, knokenhof of knekelhof".¹

*Schets van Potenhof uit een akte van 1715, R. Kempeneers, s.d.
Herkomst: Archief van de Universiteit Leuven, archief R. Kempeneers, Fonds P158, doosnr. 1807, map 10.*

Situering van de historische plaatsnamen op het huidige grondplan.

¹ Archief Kempeneers, doos 1804, map 3, *Kerk en Leven, Verrijk-Boutersem*, jg. 14, 1978, nr. 32.

1500

Aanleg van het kerkhofstraatje die de kerkberg verbindt met de Velpe. Die weg ligt ten westen van de huidige pastorie. Voordien bestond die verbinding ook maar dan ten oosten van de pastorie, genaamd de “*straete aan den kerkhofmuur*”. De koninklijke weg, dat is de weg van Verrijk naar Boutersem, liep vanaf het huis Corbeels recht door naar het oosten van de kerk, dat nu de uitweg van de pastorie is: op de hoek was vroeger een sticheltje (afsluiting) op een trap in de kerkhofmuur.²

*Lavistekening kerk van Verrijk en potloodschetsen, E. Puttaert, 25.08.1885.
Wellicht wordt op deze prent het trapje in de kerkhofmuur afgebeeld waarvan sprake is in
bovenstaande beschrijving.*

*Herkomst: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Centrale Bibliotheek, Archief Puttaert,
karton nr. 711.*

1505

De Verrijkse school, voor het eerst vermeld in het cijnsboek van Kwabeek, wordt ingericht in de oude pastorie, die eveneens door de koster of onderpastoor werd bewoond.³ Het was een lemen huis dat wat noordelijker dan de huidige kosterwoning gesitueerd was.

1525

Omstreeks 1525 stak men de Velpe over langs een houten brug naast de nieuwe H.-Luciabron en beklom men de kerkberg langs de westkant van de pastorie en de kerk. Het ontstaan van dit spoor valt ongeveer samen met de inrichting en inwijding van de H.-Luciabron.⁴

1598

Bij kerkvisiet stelt men vast dat de kerkhofmuren vervallen waren.⁵ Tot in 1600 spreekt men van de *straete aan den kerkhofmuur*, die uitgaf in de straat van de kerk naar Kolem (nu Roosbeekstraat).⁶

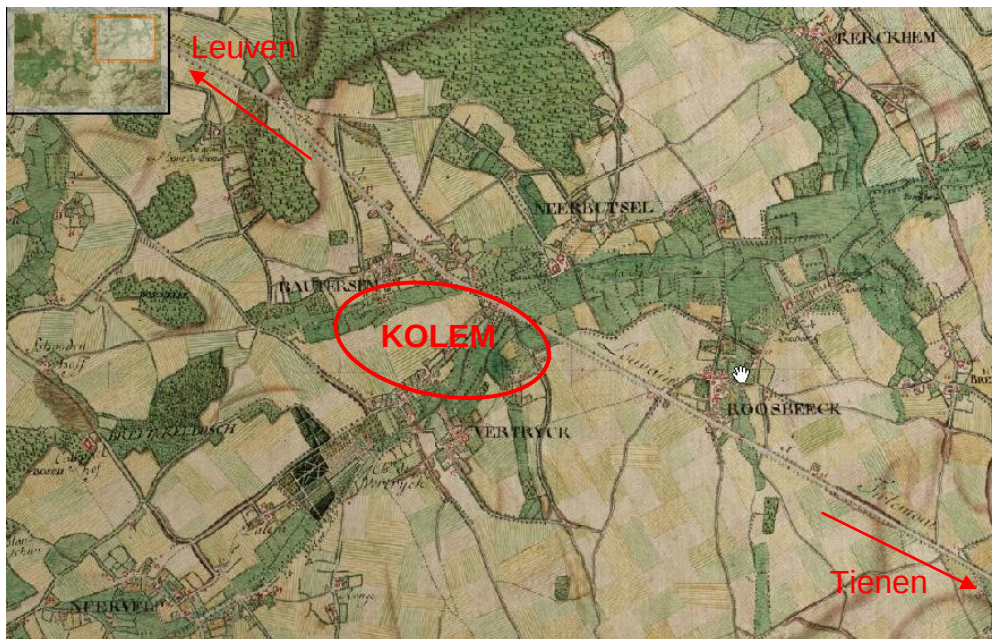
² Archief Kempeneers, doos 1804, map 4, *Kerk en Leven, Verrijk-Boutersem*, jg. 7, 1971, nr. 10.

³ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 84.

⁴ Archief Kempeneers, doos 1804, map 4, *Kerk en Leven, Verrijk-Boutersem*, jg. 7, 1971, nr. 10.

⁵ Archief Kempeneers, doos 1802, map 5, p. 3.

⁶ Archief Kempeneers, doos 1802, map 1, document VI.

Kaart van Ferraris, 1771-1775, omgeving van Verrijck.

In het rood wordt de vermoedelijke plaats van Kolem gesitueerd. Kolem (Cool-heim), de bakermat, de heimat van een Frankische ontginning rond 400. In deze ontginning was niet alleen betrokken de Kolemse hoogte onder Verrijck, maar ook het uitgestrekte deel van Roosbeek tussen Valkenberg en de Verrijckse grens, dat de naam draagt van Kolemveld. De ontginning Kolem groeide uit tot een belangrijk gehucht ten zuiden van de oude baan Tienen-Leuven.⁷

Herkomst: www.kbr.be

1661

Bouw van het kosterhuis.⁸ Vermoedelijk gaat het om een verbouwing of uitbreiding van een vroeger pand, dat ook als pastorie dienst deed.

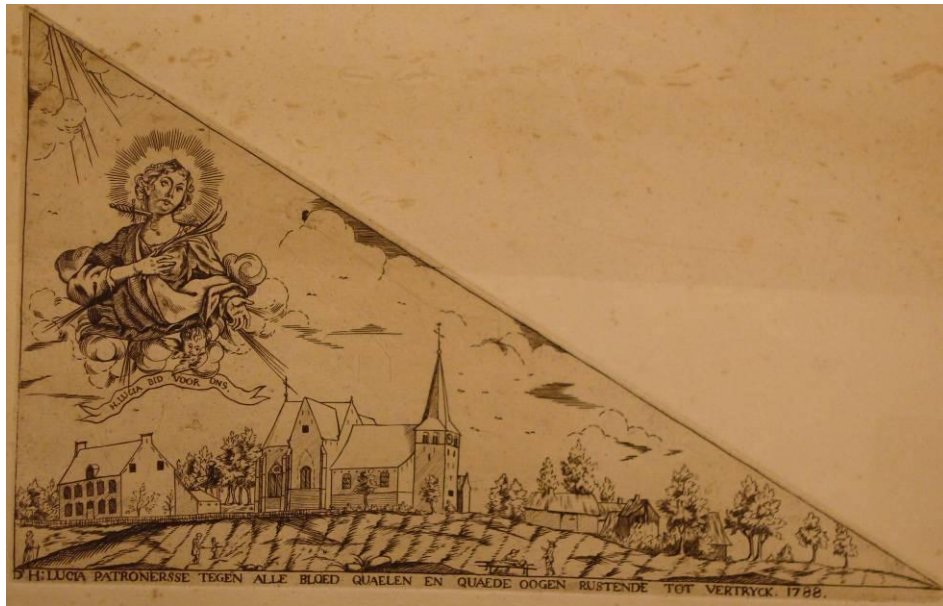
Kaart van Ferraris, 1771-1775, detail.

⁷ www.velpeleven.be (Artikel: Jaargang 1977, nummer 5 "Wandelend langs de Velpe – deel 10." – door P. Kempeneers)

⁸ Archief Kempeneers, doos 1802, map 16, ongenummerde notities.

Op de kaart wordt het kosterhuis weergegeven. Dit kosterhuis bevindt zich iets noordelijker dan de huidige kosterwoning. Daarnaast ziet men op de Ferrariskaart dat het kerkhof zich rondom de kerk situeert maar dat de kerkhofmuur (rode lijn op de kaart) slechts een gedeelte van het kerkhof omsluit. Enkel de west-, zuid- en oostzijde wordt omsloten, de noordzijde niet; hier loopt het terrein in helling naar beneden.

Herkomst: DENEFF Roger (red.), Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Provincie Vlaams-Brabant. Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee, reeks: Monumenten en Landschappen Cahier 9, Brussel, 2004, p. 17.

Bedevaantje, 1788.

Rechts van de kerk wordt vermoedelijk het oude kosterhuis afgebeeld. Op de prent is geen kerkhofmuur zichtbaar aan de noordzijde van de kerk zoals ook op de kaart van Ferraris zichtbaar is.
Herkomst: Collectie Kerkfabriek O.L.V.-Hemelvaart Verrijk.

1684

Plannen voor de restauratie en onderhoud van de kerk.⁹

Gemeente, pastoor en kasteelheer van Verrijk en de Deken van Tienen deden een voorstel voor een lening voor de herstellingswerken aan de abt van Villers.¹⁰ De restauratie omvatte onder andere:

- De restauratie van de kerkhofmuur, op voorwaarde dat de gemeente het transport van het bouw materiaal bekostigt.

1686

De Deken van Tienen stelt vast dat er nog niets van de herstelplannen uit 1684 is uitgevoerd.¹¹ Vermelding van een pastorie of kerkhuis.¹²

1688

De deken noteert dat de herstellingswerken van 1684 af zijn, maar over bepaalde werkzaamheden wordt niets vermeld.

1693

De pastoor van Verrijk noteert dat de herstellingen op een onorthodoxe wijze zijn uitgevoerd.

⁹ *Ons Kerkorgel* (20), in: *Kerk en Leven, Verrijk-Boutersem*, nr. 41, donderdag 16 oktober 1975.

¹⁰ *Ons Kerkorgel* (20), in: *Kerk en Leven, Verrijk-Boutersem*, nr. 41, donderdag 16 oktober 1975.

¹¹ Archief Kempeneers, doos 1802, map 5, p. 15.

¹² Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 110.

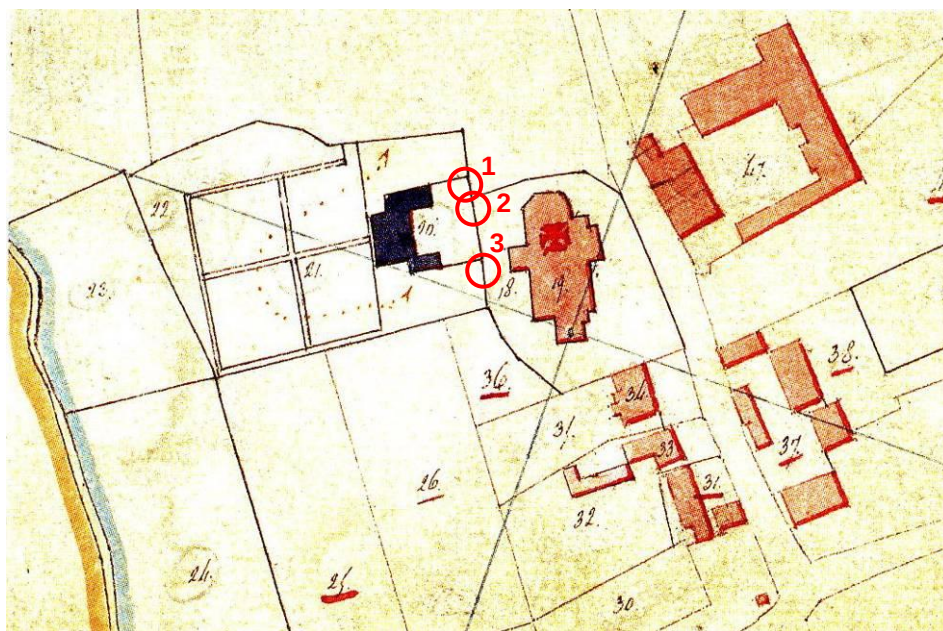
1763

De bewoners van Verrijck herbouwden onder leiding van Mr. Laurens het verzakte kerkhof in witte steen.¹³

1782/1784

Begin bouw pastorie op bevel van de Hoge Raad van Brabant ter gelegenheid van de scheiding van de parochies Boutersem en Verrijck.¹⁴ De pastorie is een dubbelhuis opgetrokken in bak- en zandsteen.

Het voorpleintje van de pastorie wordt door een muur omringd. Wellicht had deze muur een poort op de hoek van de kerkhofmuren.¹⁵

Primitieve kadasterkaart, 1815-1820, Archief Kadaster Brabant Brussel.

Op de kaart wordt onder meer de O.L.V.-Hemelvaartkerk (n°19), de pastorie met aanpalende bijgebouwen (n°20) en het kosterhuis (n°34) weergegeven. De ommuring van het voorpleintje van de pastorie maakt dat het kerkhof nu langs de noordzijde ook deels ommuurd wordt. Dit deel van de kerkhofmuur kan dus gedateerd worden rond 1782/1784. Drie doorboringen in deze muur (in het rood aangeduid op de kaart) zouden vermoedelijk de pastorie toegankelijk maken.

1: Toegang vanaf de weg ten oosten van de kerk naar het voorplein van de pastorie (zie foto pg. 8)

2: Toegang vanuit het kerkhof rechtstreeks naar het voorplein van de pastorie (zie foto pg. 8)

3: Toegang vanuit het kerkhof rechtstreeks naar de tuin van de pastorie (zie plan pg. 11)

Vandaag de dag zijn nog bouwsporen aanwezig van deze drie openingen.

Op de kaart lijkt de kerkhofmuur nu het volledige kerkhof te omsluiten. De lijnen rondom het kerkhof kunnen ook slechts een lijn zijn voor de aanduiding van de perceelgrenzen in plaats van een kerkhofmuur. Er zijn geen historische documenten teruggevonden die een volledige ommuurd kerkhof in deze periode kunnen bewijzen.

Herkomst: DENEFF Roger (red.), Historische tuinen en parken van Vlaanderen. Provincie Vlaams-Brabant. Bierbeek, Boutersem, Glabbeek, Oud-Heverlee, reeks: Monumenten en Landschappen Cahier 9, Brussel, 2004, p. 136.

¹³ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 127 met verwijzing naar Parochie Archief Verrijck, farde 1, doc 2.

¹⁴ Archief Kempeneers, doos 1802, map 7, hfdst. II, nr. 21.

¹⁵ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 205.

Historische foto, voor 1906.

Op deze historische foto is de pastorie zichtbaar met de muur die haar perceel omsluit. Opmerkelijk is dat slechts twee van de drie toegangspoorten naar de pastorie zichtbaar zijn.

De kerkhofmuren lijken op deze historische foto voorzien te zijn van een kalleilaag. De kalleilaag van de kerkhofmuren lijkt sterker verweerd te zijn dan deze van de muur rond de pastorie (langs weerszijden van poort 1).

Herkomst: Archief Aartsbisdom Mechelen, parochiedossier Verrijck 19de – 20ste eeuw.

1795

Pastoor Thibaut wordt onder de zuidpoort van de kerk begraven.¹⁶ Deze pastoor wilde een fatsoenlijke woning voor zijn koster aangezien deze man gehuisvest was in een vervallen lemen boerderijtje onder strooien dak, op het perceeltje naast het kerkhof, waar vroeger de school van Verrijck stond. De pastoor wilde op hetzelfde perceel, dicht bij de straat een breed gebouw in baksteen, van één verdieping en met een pannendak bouwen, waarvan de linkse helft zou dienen als kosterwoning, en de rechtse helft als klaslokaal.¹⁷ De bouw werd vervolledigd in 1795.¹⁸ Gezien in de huidige situatie vandaag het metselwerk van de pastorie hetzelfde is als het metselwerk van de onderliggende en aangrenzende kerkhofmuur, heeft men wellicht bij de bouw van de pastorie, een deel van de kerkhofmuur heropgebouwd. Dit deel van de kerkhofmuur kan dus vermoedelijk gedateerd worden rond 1795.

¹⁶ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 184.

¹⁷ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 179.

¹⁸ Archief Kempeneers, doos 1802, map 4, p. 190.

Historische foto met zicht op de zuidelijke zijbeuk, het zuidtransept en de toren. Op de achtergrond is vaag de sacristie (1906) te herkennen, ongedateerd, na 1906, voor de verhoging van het kostershuis.

Op de foto is de 18de-eeuwse gevel van het kostershuis zichtbaar net als een deel van de kerkhofmuren. Het metselwerk van het kostershuis lijkt afgewerkt te zijn met een kalleilaag. Het deel van de kerkhofmuur rechts van het kostershuis lijkt eveneens gekalleid. Dit zou de veronderstelling, dat een deel van de kerkhofmuur heropgebouwd werd samen met de bouw van het kostershuis, kunnen bevestigen. De overige zichtbare kerkhofmuren lijken op deze afbeelding niet voorzien te zijn van een afwerklaag. Anderzijds zou het kunnen dat deze wel voorzien was van een kalleilaag maar dat deze volledig verweerd was. In de huidige toestand vandaag zijn namelijk enkele schaarse sporen zichtbaar van een kalleiafwerking. Op de foto lijken de muren opgebouwd te zijn uit een plint in witte natuursteen met daarboven een gedeelte in baksteenmetselwerk. Er is een smeedijzeren hek in de doorgang naar het kerkhof die geflankeerd wordt door twee kolommen in baksteenmetselwerk met bekroningselementen in natuursteen.

Herkomst: Collectie Bogaerts Theys – Verrijck.

1815

Onder het bewind van Napoleon wordt een wet gelanceerd die verbiedt om iemand in de kerk te begraven.

Gedurende de voorbije eeuwen was het kerkhof zodanig opgehoogd dat het hoger kwam te liggen dan het vloerniveau van de kerk.¹⁹ Dit zorgde voor heel wat wateroverlast.

1879

Moerassig deel van de straat naast het kerkhof wordt met kasseien herlegd tot voorbij het voormalige Vleminckxhof.²⁰

1899

De kerk wordt door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen gerangschikt als monument van de III^{de} klas.²¹

1906

Herstellingswerken uitgevoerd door architect Langerock. De werken omvatten onder andere:

- De bouw van een nieuwe sacristie

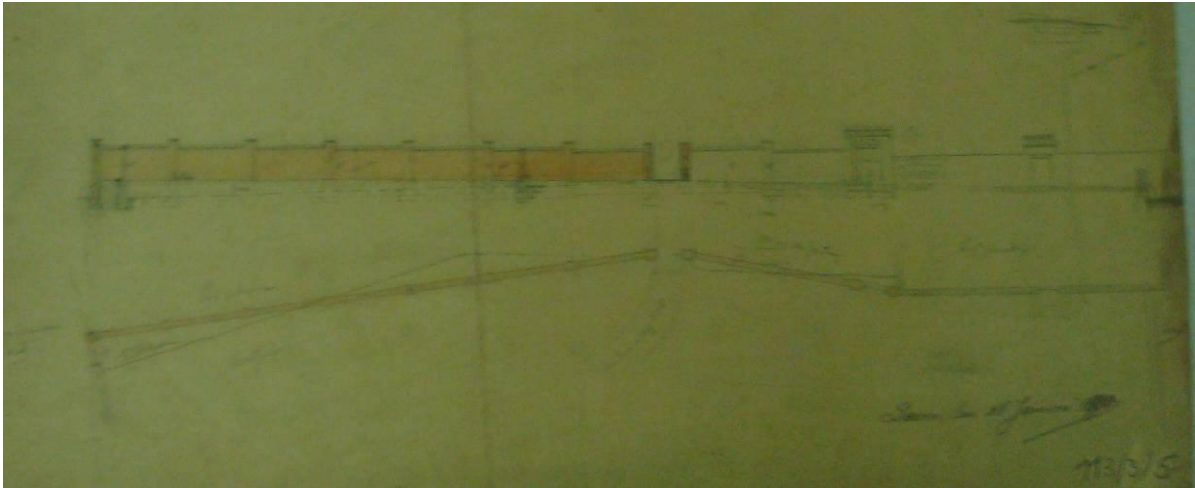
¹⁹ Archief Kempeneers, doos 1803, map 10, *Kerken en Leven, Verrijck-Boutersem*, jg.3, 1967, nr. 48.

²⁰ Archief Kempeneers, doos 1808, map 6, *Notities Gemeentearchief Verrijck*.

²¹ Archief Kempeneers, doos 1802, map 5, p. 9.

Tweede plan voor vergroting van het kerkhof naar het oosten. De weg naar de pastorie wordt samen met de poort naar het oosten verlengd. Dit plan zal ook niet worden uitgevoerd. Het plan toont wel de padenstructuur volgens ze nu is en de verharding rond de kerk zelf.

Herkomst: Archief van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

Kerkhofmuur, aanzicht en plan, P. Langerock, 26/01/1900.

Deze tekening toont wellicht de opstand van de noordelijke kerkhofmuren die grotendeels tussen het kosterhuis en het pad naar de Velpe vernieuwd of opgetrokken werd in 1906 onder leiding van P. Langerock. Het oranje gekleurde gedeelte duidt de vernieuwing aan ten opzichte van de oude situatie. Op grondplan zien we de oude situatie in het zwart waarbij het linkse gedeelte van de muur een knik vertoont. Op de plannen van architect Langerock vindt een perceelwijziging plaats en wordt deze muur recht getrokken. Ten westen vormt de nieuwe muur een hoek die aansluit op de bestaande westelijke kerkhofmuur. Van een vergroting van het kerkhof is echter niet echt sprake. De veranderingen aan de kerkhofmuur lijken wel uitgevoerd te zijn volgens de bouwplannen wanneer deze vergeleken worden met de huidige situatie. Opmerkelijk op de tekening is dat er, tussen de bestaande poort naar de pastorie en de nieuwe poort aan het pad naar de Velpe, nog een derde grotere poort aanwezig is die er vandaag niet meer is. De negblokken van deze poortopening zijn wel nog zichtbaar vandaag. Architect Langerock heeft wellicht meer vernieuwd dan enkel het westelijk deel van de noordelijke kerkhofmuur zoals aangegeven op de tekening. Het metselverband, het baksteenformaat en de muurdekkappen lopen nog een stuk oostelijker door tot de middelste poortopening. Wellicht heeft architect Langerock deze poortopening dichtgemetseld. De muurdekkappen lopen daarenboven nog verder door tot het uiteinde van de noordelijke kerkhofmuur. Wellicht zijn deze muurkappen allen uit dezelfde bouwcampagne, namelijk deze van 1906 door architect Langerock.

Herkomst: Archief van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis.

1942

De O.L.V.-Hemelvaartkerk werd samen met het aanpalend kerkhof bij ministerieel besluit van 26 november 1942 gerangschikt als monument omwille van haar artistieke, oudheidkundige en historische waarde.

1943

Het kosterhuis wordt omstreeks 1943 verhoogd met een bouwlaag. De gevel werd volledig nieuw opgetrokken.

*Historische foto kerk Verrijk – Inhaling der klokken, palmzondag 03-04-1955.
Ten westen van de kerk staat het kostershuis dat ca. 1943 van een nieuwe gevel werd voorzien.
Herkomst: 'Album der klokken van Verrijk'. Collectie Bogaerts Theys – Verrijk.*

1959

Uitwendige herstellingswerken:

- Opbreken van de kasseien van het gaanpad rond de kerk en de toegang naar de pastorie en bevoeren met "Klinkerkeien".
- Herstellen en vervangen van de gebroken of verstopte keramische afvoerbuizen. De nieuwe buizen met diameter 0,12 m worden geplaatst met cementmortel bestaande uit twee delen Portland cement en 3 delen scherp zand.

Aanvulling dossier:

- Herstellingen aan de geklasseerde kerkhofmuur.
Barsten + hoeken zakken weg.

'70

Rond de jaren '70 werd een pad in kasseien aangelegd tussen de poort in de kerkhofmuur en de kerk.

2007

In 2007 bevindt de kerkhofmuur zich in erbarmelijke toestand en wordt deze, in het kader van een programma voor werklozen door IGO Leuven, sterk gerenoveerd. Volgende werken worden uitgevoerd:²²

- Kerkhofmuur BC en CD worden hervoegd met cementmortel langs de kerkhofzijde
- De oostzijde van kerkhofmuur CD wordt aan het voorpleintje van de pastorie volledig bovengronds heropgebouwd. De bakstenen worden hergebruikt met een mortel op basis van cement. Het poortje wordt hierbij ook heropgebouwd met enkele wijzigingen. De steunberen langs de poortopening verdwijnen en het metselwerk van het poortje wordt vlak getrokken met het gevelvlak van de kerkhofmuur. Doordat het muurgedeelte boven het poortje minder dik is geworden, wordt ook het dakje volledig vernieuwd met een nieuwe maatvoering en detaillering. Aan de funderingen van de muur is niets gedaan.
- Van kerkhofmuur CD wordt de bovenzijde in baksteenmetselwerk volledig vernieuwd met nieuwe bakstenen, die wellicht een ander formaat hebben, en nieuwe betonnen muurdekkappen. De plint in natuursteen wordt gerestaureerd en hervoegd met cementmortel.

²² Mondeling gesprek met Mr. Jean Vandeborne op 15.05.2012.

- Kerkhofmuur EF, AF en AX worden bovengronds volledig heropgebouwd. De natuursteen wordt gerecupereerd en het baksteenmetselwerk wordt vernieuwd met nieuwe bakstenen en nieuwe betonnen muurdekkappen. Voor de heropbouw is gebruik gemaakt van cementmortel. Aan de funderingen is niets gedaan.

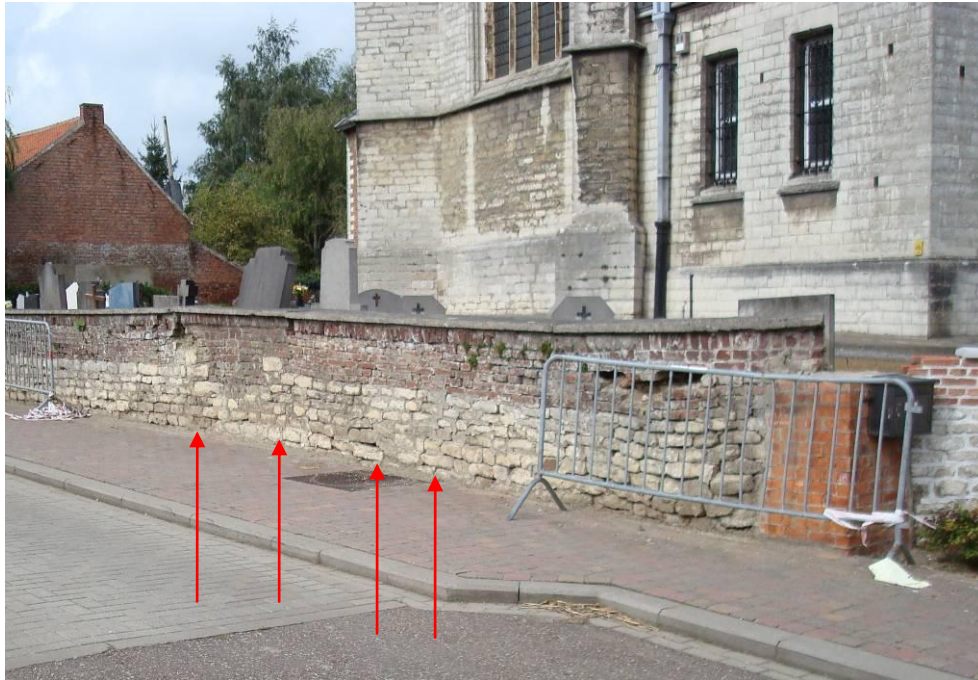

Foto tijdens de uitvoering van de heropbouw van de kerkhofmuur AF door IGO Leuven in september 2007. Links is de toestand voor de heropbouw zichtbaar, uiterst rechts is de toestand na de heropbouw zichtbaar.

Op deze foto zijn enkele interessante zaken op te merken:

- *Er zijn onregelmatigheden (rode pijlen) in het metselwerk zichtbaar die kunnen wijzen op bouwsporen. Zo zijn er enkele natuurstenen blokken zichtbaar tussen de bakstenen die misschien kunnen duiden op de plaats van het voormalige trapje in de kerkhofmuur ter hoogte van de sacristie.*
 - *De dekstenen lijken in deze periode al vervaardigd te zijn in beton.*
 - *Onder de dekstenen is een rollaag zichtbaar in het metselwerk. Deze rollaag kan ook teruggevonden worden in het metselwerk van kerkhofmuur CD die vermoedelijk dateert uit 1906 door architect Langerock. De aanwezigheid van de rollaag en het formaat van de bakstenen kan een aanwijzing zijn om dit gedeelte van de kerkhofmuur te dateren rond 1906. Het baksteenmetselwerk met een rollaag onder de dekstenen lijkt op het eerste zicht dezelfde eigenschappen te vertonen als het metselwerk van architect Langerock uit 1906 (zie metselwerk kerkhofmuur CD). Wellicht heeft architect Langerock ook aanpassingen uitgevoerd aan de kerkhofmuren DE, EF en AF.*
- Herkomst: foto Origin 2007.*

*Foto tijdens de uitvoering van de heropbouw van het oostelijk deel van de kerkhofmuur CD door IGO Leuven in september 2007.
Herkomst: foto Origin 2007.*

*Foto na de herstellingswerken door IGO Leuven in september 2007.
De steunberen links en rechts van de poortopening zijn verdwenen. Het metselwerk boven en langs de opening ligt in hetzelfde vlak als de geveldelen ernaast. Voor deze ingreep was er rondom de poortopening een plaatselijke pilastervormige verbreding in het metselwerk. De latei is eveneens vervangen door een keramische latei. Het dakje werd vernieuwd.
Herkomst: foto Origin 2010.*

*Foto na de herstellingswerken door IGO Leuven in september 2007.
Het merendeel van de kerkhofmuren werd hervoegd. Hiervoor werd uitsluitend gebruik gemaakt van
cementmortel.
Herkomst: foto Origin 2012.*

III. ONDERZOEK VAN DE VERSCHILLENDE BOUWSPOREN

III.1 BOUWSPOOR VAN EEN VOORMALIGE POORTOPENING

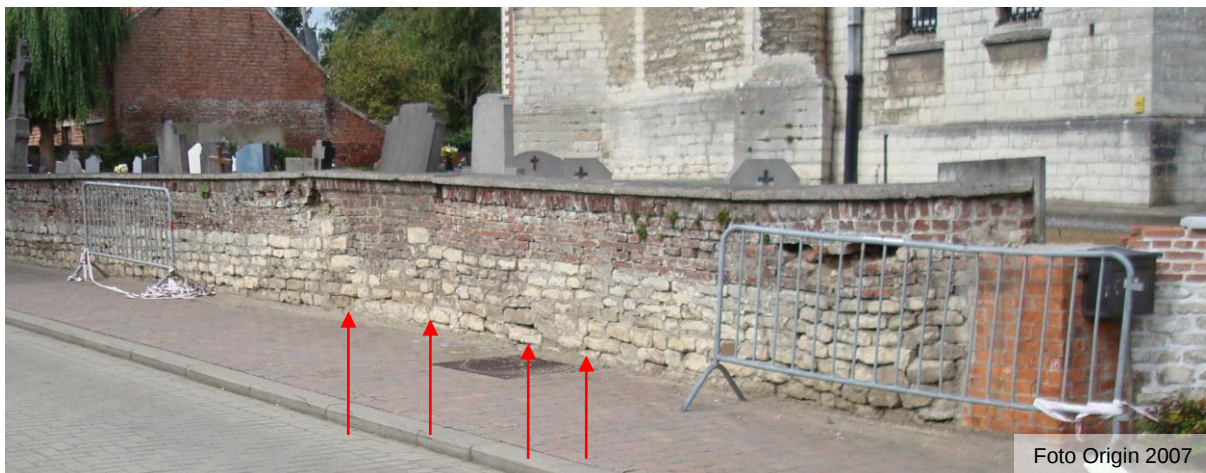

In kerkhofmuur CD zijn ter hoogte van de garage van de pastorie enkele natuurstenen negblokken zichtbaar. Vermoedelijk zijn deze negblokken een overblijfsel van een vroegere poortopening die afgebeeld staat op een plan van architect P. Langerock uit 1900. Ter hoogte van de negblokken is eveneens een bouwnaad zichtbaar waarbij links en rechts gebruik is gemaakt van twee verschillende bakstentypes. Links wordt gebruik gemaakt van bakstenen met een formaat van 20 cm x 9,5 cm x 6,5 cm. Een groot gedeelte van kerkhofmuur BC is opgetrokken uit dit type baksteen en dateert uit 1906. Rechts van de negblokken is gebruik gemaakt van bakstenen met afmetingen van 23 cm x 11 cm x 5 cm. Deze bakstenen zijn dezelfde als deze gebruikt voor de bouw van de 18de-eeuwse pastorie. Deze bakstenen zijn ongeveer 100 jaar ouder dan het bakstentype links van de natuurstenen negblokken. Vermoedelijk kan hier geconcludeerd worden dat de poortopening dichtgemetseld werd in 1906. Architect Langerock heeft wellicht meer vernieuwd in 1906 dan enkel kerkhofmuur BC zoals weergegeven op de tekening. Het metselverband, het baksteenformaat en de muurdekkappen lopen nog een stuk oostelijker verder door tot de middelste poortopening. Wellicht heeft architect Langerock deze poortopening dichtgemetseld. Het lijkt ook zo dat de kerkhofmuur rechts van de poortopening iets is opgehoogd door architect Langerock. De muurdekkappen lopen verder door tot het einde van kerkhofmuur CD. Al deze aanpassingen zijn dus vermoedelijk te dateren in dezelfde bouwcampagne, namelijk deze van 1906 door architect Langerock.

III.2 BOUWSPOOR VAN EEN VOORMALIGE TRAP NAAR DE SACRISTIE

Op een oude prent uit 1885 is zichtbaar dat er in de kerkhofmuur een toegang was vanuit de straat naar het kerkhof en sacristie via enkele traptreden. Vandaag zijn hier geen sporen meer van op te merken. Dit deel van de kerkhofmuur werd in 2007 volledig heropgebouwd waardoor mogelijke bouwsporen verloren zijn gegaan. Wat vandaag nog wel zichtbaar is, is de verspringing in de hoogte van de kerkhofmuur. Deze verspringing is zichtbaar op de oude prent uit 1885. De trap bevond zich toen ter hoogte van deze verspringing.

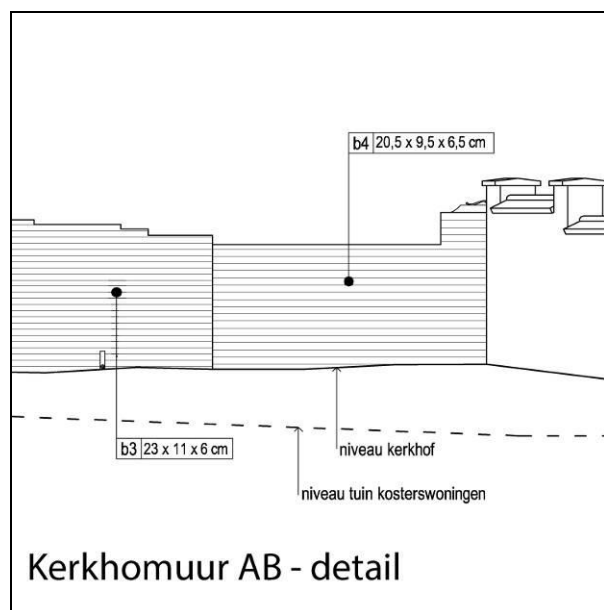
Een foto uit 2007, getrokken tijdens de herstellingswerken door IGO Leuven, geeft een zicht op de toen aanwezige bouwsporen. Het trapje naar de sacristie was op dat moment reeds verdwenen. Een paar onregelmatigheden in het metselwerk zouden wel eens kunnen wijzen op de plaats van het voormalig trapje naar de sacristie. De sporen bevinden zich echter wel een heel stuk westelijker dan aangegeven op de oude prent uit 1885.

III.3 BOUWSPoor VAN HET VOORMALIGE KOSTERHUIS

Het voormalige kosterhuis uit de 18de eeuw bestond destijds slechts uit één bouwlaag met een zadeldak. Het kosterhuis werd gebouwd op de kerkhofmuur en maakt er dus deel van uit. In 1943 werd het kosterhuis opgehoogd met één bouwlaag en werd het voorzien van een nieuwe voorgevel. Het historisch metselwerk werd hierbij bewaard. In de huidige kerkhofmuur is de verhoging van het kosterhuis nog duidelijk afleesbaar in het baksteenmetselwerk, er is een duidelijk bouwnaad zichtbaar. Ook zijn er vandaag nog sporen aanwezig op het baksteenmetselwerk van een vroegere gekaleide afwerking.

III.4 BOUWSPoor VAN TWEE VERSCHILLENDE BOUWFASEN VAN DE KERKHOFMUUR

Op een plan uit 1900 van P. Langerock worden de noordelijke kerkhofmuren nieuw opgebouwd / gebouwd. Het gaat hierbij om een perceelwijziging waarbij de kerkhofmuur AB verlengd wordt met een stuk van drie meter. De huidige situatie vandaag toont ons dat deze verlenging inderdaad heeft plaatsgevonden. De kerkhofmuur vertoont een duidelijke bouwnaad waarbij een verschil merkbaar is tussen twee baksteentypes van een verschillend formaat.

III.5 BOUWSPoor VAN EEN BOOGCONSTRUCTIE

In de garage van de pastorie, op kerkhofmuur CD, is in het metselwerk een kleine boogconstructie zichtbaar. Vermoedelijk gaat het om een waterkanaal dat hier de muur doorboorde of is het de aanzet van een fundering in boogconstructie.

III.6 BOUWSPOREN VAN EEN RENOVATIE-INTERVENTIE

Foto Origin 2010

Foto Origin 2007

In 2007 werd de kerkhofmuur sterk gerenoveerd door IGO Leuven. Delen van de muur werden hierbij volledig heropgemetseld. Het oostelijk deel van kerkhofmuur CD werd heropgebouwd met hergebruik van de oorspronkelijke bakstenen. Gezien de slechte staat van de bakstenen op de foto uit 2007 heeft men waarschijnlijk voor de heropbouw de sterk verweerde bakstenen omgedraaid vooraleer ze te hergebruiken. Vandaag de dag is een duidelijke lijn zichtbaar in het metselwerk die aangeeft tot waar men de muur herbouwd heeft. Bij de herstellingswerken uit 2007 werden bovendien karakteristieke elementen van de kerkhofmuur achterwege gelaten. Ter hoogte van het poortje verdwenen de steunberen, de pilasters en de natuurstenen latei.

Foto Origin 2010

Foto Origin 2007

Volgens gegevens van de opdrachtgever werden de bovenzijde in baksteenmetselwerk van de kerkhofmuren DE, EF en AF volledig heropgebouwd in 2007 met nieuwe bakstenen. Het baksteenformaat verschilt duidelijk van de andere baksteensoorten gebruik voor de bouw van de kerkhofmuur. Bovendien werden deze kerkhofmuren bij de renovatie voorzien van een betonnen muurkap die duidelijk van recente oorsprong is. Ook de cementvoegen waarmee de kerkhofmuren hervoegd werden zijn duidelijk recente ingrepen.

III.7 BOUWSPOREN VAN EEN SMEEDIJZEREN POORT

Het huidige metalen poortje dat de toegang tot het kerkhof in kerkhofmuur AB afsluit is vervaardigd in aluminium. Ter hoogte van de opening is in de vloer nog een boordsteen aanwezig met een taatspot waarin de duim van een geheng van een voormalig poortje draaide. In de garage van de pastorie ligt het voormalige poortje. Het poortje is volledig in smeedijzer vervaardigd en is sterk aangetast door corrosie.

III.8 SPOREN VAN HISTORISCHE PANNEN

Op het uiteinde van kerkhofmuur AB zijn ter hoogte van hoek B twee oude gegolfde Hollandse pannen terug te vinden. De pannen hebben een afmeting van ongeveer 22,5 x 33 cm. De pannen zijn hellend geplaatst op een cementmortellaag. Er zijn geen historische documenten terug gevonden die het mogelijk maken deze pannen exact te dateren. Gezien de pannen een muur afdekken die in 1906 werd gebouwd, kunnen we stellen dat de pannen dateren van na 1906. Dezelfde pannen werden teruggevonden ter afdekking van de noordelijke tuinmuur van de pastorie. Vermoedelijk dateren ze van dezelfde bouwcampagne gezien ook het baksteentype hier gelijkaardig is.

III.9 SPOREN VAN 18de-EEUWSE AFWERKINGEN

Op de 18de-eeuwse muurdelen zijn nog een paar schaarse sporen zichtbaar van een gekalleide afwerking. Het betreft de kerkhofmuur XB langs de kerkhofzijde, die gekalleid was samen met het kosterhuis, en de kerkhofmuur CZ. Kerkhofmuur CZ werd volledig heropgebouwd in 2007 waardoor een groot deel van de bouwsporen verloren ging.

IV. CONCLUSIE

De kerkhofmuren zijn overwegend opgebouwd uit baksteenmetselwerk en natuursteen, hoofzakelijk Gobertangesteent. Als gevolg van de verschillende historische toevoegingen en ingrepen aan de muurdelen is de kerkhofmuur zeer heterogeen met een grote historische gelaagdheid die ver teruggaat in de geschiedenis. Algemeen zijn er vier belangrijke bouwcampagnes te onderscheiden.

Vooreerst kan gesteld worden dat de eerste fundamenteën van de kerkhofmuur terug te dateren zijn tot **voor de 16de eeuw**. Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat het kerkhof in het begin slechts ommuurd was in het oosten, zuiden en westen. Ten noorden lagen een paar velden die afdaalden naar de Velpe. Uit deze bouwperiode dateren vermoedelijk de vele Gobertangesteent die vandaag nog de plint vormen van de oostelijke en zuidelijke kerkhofmuren.

Een tweede belangrijke fase in de bouwgeschiedenis van de kerkhofmuren wordt ingezet door de bouw van twee belangrijke kerkelijke en 'ommuurde' gebouwen. Het betreft de bouw van de pastorie en het kosterhuis **op het einde van de 18de eeuw**. Het kosterhuis sluit rechtstreeks aan op de kerkhofmuur terwijl de pastorie aansluit op de kerkhofmuur door haar ommuurde voorplein. De pastorie wordt in verbinding gebracht met het kerkhof en de kerk door middel van toegangspoorten in de kerkhofmuren. Door de bouw van de ommuurde pastorie wordt het kerkhof nu ook (deels) ten noorden ommuurd. De muur uit deze bouwperiode is voornamelijk opgebouwd uit baksteenmetselwerk.

In **1906** vindt een derde ingrijpende bouwcampagne plaats onder leiding van architect Langerock. De architect zal het perceel van het kerkhof wijzigen door een nieuwe muur op te trekken aan de noordwestelijke zijde van het kerkhof. Deze muur is hoofzakelijk opgebouwd uit baksteenmetselwerk en wordt bovenaan afgewerkt met keramische muurdekpannen. Daarenboven lijkt architect Langerock nog enkele andere wijzigingen uit te voeren aan de kerkhofmuren. Wellicht heeft hij de zuidelijk en oostelijke kerkhofmuren verhoogd met enkele baksteenlagen bovenop de natuurstenen 'plint'. Ook verhoogde hij vermoedelijk de oostelijke zijde van de noordelijke kerkhofmuur en voorzag hij deze muur van dezelfde keramische muurdekpannen die hij reeds gebruikte voor de westelijke zijde van de noordelijke kerkhofmuur.

Betreurenswaardig gebeurde er in **2007** nog een laatste maar zeer ingrijpende restauratie/renovatiecampagne op de kerkhofmuren. Belangrijke delen historisch metselwerk werden hierbij afgebroken en er werd gebruik gemaakt van nieuwe materialen en technieken die niet compatibel zijn met de historische materie en het historische 'beeld'.

Binnen deze nieuwe restauratiecampagne zal het de bedoeling zijn de kerkhofmuren te restaureren en die delen die naar de banaliteit werden gebracht in 2007 terug op te waarderen. De historische gelaagdheid van de muren wordt hierbij zoveel mogelijk bewaard met het behoud van historisch belangrijke bouwsporen. Binnen het restauratiedossier zal ook voorgesteld worden om enkele verloren gegane historisch belangrijke elementen terug te reconstrueren en ongelukkige ingrepen uit 2007 ongedaan te maken opdat een coherent geheel gecreëerd wordt dat het monument terug in ere hersteld en de leesbaarheid ervan verhoogd.